

Autor vně díla

Termín autor především označuje nějakou reálně existující osobu, která je původcem díla. Tomuto autorovi říkáme empirický autor nebo psychofyzický autor (historický, reálný autor). Je to entita, která stojí mimo text na rozdíl od autora jako funkce, která je vepsaná v textu, o němž budeme hovořit posléze. V tomto pohledu je otázka autorství otázkou produkce, tedy procesu vzniku, „tvorby“ díla. Předpokládáme, že autor se nějak do díla promítá, ale to neznamená, že můžeme výpověď literárního díla prostě „připsat autorovi“ – situace je složitější, jak ukážeme dále.

Otázka (autorské) produkce se řeší odlišně v pohledu psychologickém a sociologickém; to odpovídá dvojímu pohledu na individuum: má svou dimenzi psychologickou (osobnost) a svou dimenzi sociální (sociální role, která zaujímá ve společnosti).

Psychologický pohled na produkci zdůrazňuje roli individua, jeho životní zkušenosti, jeho individuálních dispozic, jeho osobnostního ustrojení jako podstatných podmínek produkce. Klíčovou představou autorské psychologie je koncept „tvůrčí osobnosti“, tedy specificky disponované, záměrně utvářené entity stojící za dílem. Přitom se soudí, že a) můžeme skrze text proniknout k charakteristikám této osobnosti, b) můžeme se znalostí této osobnosti lépe (či dokonce jedině) proniknout do díla samého. Studium osobnosti se soustřeďuje předně na to, čím se tato osobnost odlišuje od ostatních, v čem je specifická (v krajním případě se pěstuje kult génia). V takovém kontextu nás tedy zajímá (vnější) životopis autora, ale i jeho vnitřní myšlenkové pochody, názory, představy, víra, jeho prožitky (zejména nějakých důležitých událostí, např. války, různých životních zlomů – např. ztráta rodičů apod.). Psychologismus byl dominantním přístupem na konci 19. a v první polovině 20. století, účelem interpretace bylo skrze literární dílo proniknout k duši autora, jejím duchovním kvalitám.

Tento přístup byl ve druhé třetině 20. stol. odmítnut literárněvědnými školami, které přišly s programem odpsychologizování estetiky (formalismus, strukturalismus, new criticism); vlivným textem, který vymezil problematičnost snahy postavit interpretaci díla na odhalení záměru reálného autora, byl článek dvou předních představitelů amerického nové kritiky K. M. Wimsatta a M. C. Beardsleyho Intencionální klam (The Intentional Fallacy, 1946). Literární teorie v 2. polovině 20. století opouští zájem o empirického autora a věnuje se především textu díla samému. Lze říci, že v těchto teoriích získává roli, kterou dosud měl hrát autor, historický čtenář – je to on, kdo ve skutečnosti utváří význam.

Francouzský teoretik Roland Barthes v roce 1968 přišel s tezí o smrti autora. Podle něho je „autor“ jako takový určitým ideologickým produktem individualistického kapitalismu, je entitou, které je přiřčena absolutní moc nad dílem, které má být monologem; proti tomu ale Barthes ukazuje, že takováto moc je iluzorní: místo autora u něj stojí „skriptor“, který jen „zaznamenává“ textovou síť prvků různého původu, které navzájem jsou v dialogické pozici. V takovéto koncepci díla-textu zůstává tedy místo, kde očekáváme autora, prázdné.

Sociologický pohled na produkci zdůrazňuje spíše „autorství“ nějakého společenského korpusu. Za dílem zde nestojí specifická osobnost, ale individuum jako člen nějaké třídy, vrstvy, skupiny, národa apod. V tomto ohledu nestudujeme specifickou utvářenost autorské individuality, ale to, jak se v ní projevuje charakteristika nějaké sociální skupiny, dílo se zde stává případem sociálního jednání.

Takovýto přístup pěstuje především pozitivismus a marxismus. Krajiní mezí, kam může sociologismus dospět, je ideál dějin literatury „beze jmen“, který formuloval polský teoretik literatury a kultury Stefan Żółkiewski: je to představa literárního procesu jako zcela formovaného dějinnou nutností, v němž není místo pro nějaké individuální odchylky či specifika. Většinou ovšem marxismus autorskou osobnost z dějin nevyklučuje, ale sleduje ji jako průsečík sociálních sil. Např. francouzský marxistický sociolog literatury Lucien Goldman zkoumá ve své významné práci *Skrytý bůh* metaforické zobrazení určitého polovědomého modelu světa v literárním díle – interpretuje tu dílo jako formulaci světového názoru určité společenské skupiny v určité historické situaci; ztráta moci úřednické šlechty v období ludvíkovského absolutismu formuje její pohled na svět, který je tragický a naplněný rezignací; jeho vyjádřením jsou pak díla B. Pascala a J. Racina.

Ačkoliv můžeme tedy pozorovat, že teorie v druhé půlce 20. století radikálně opouští romantickou představu o Básníkovi, Tvůrci a že výzkum autorské osobnosti ustupuje studiu textu díla, přece nelze říci, že by se autor z našeho uvažování o literatuře opravdu vytratil.

V našem myšlení o literatuře tedy prakticky zůstává historický autor klíčovým prvkem. Slouží především jako „vyšší celistvost“, než je samo konkrétní dílo (text), umožňuje spojit v nějaký celek celou řadu různých textů. Vždyť co spojuje *Dášeňku*, *R.U.R.*, *Zářivé hlubiny* a *Obyčejný život* jiného než jméno Karel Čapek? Takto jméno autora poskytuje kontext každému dílu, v němž bývá toto dílo nějak recipováno a interpretováno. Umožňuje – budeme-li sledovat myšlení Michela Foucaulta (*Co je to autor?*) – vzdorovat proliferaci významu. Autor tedy je prostředkem, jímž se bráníme znepokojující možnosti významové otevřenosti díla, je prostředkem „zajištění“ významu textu.

V tomto kontextu si ale uvědomme, že takovýto autor jakožto funkce může ztrácet vazbu na skutečné historické životní realie a může se proměnit v autorský mýtus, utuhlou a mnohdy idealizovanou soustavu představ o autorovi, které pak řídí interpretaci jeho díla. Příkladem budiž Karel Hynek Mácha.

Autor v díle

Rozvoj literární teorie v 2. polovině 20. století, který obrátil pozornost z autora na sám text, jak jsme o tom hovořili, vedl k zájmu o „autora“ jako určitou textovou roli, o to, jak se v samotném díle zjevuje určitá autorská instance.

Tímto směrem rozvíjel své koncepte estetika literárního díla už ve 40. letech Jan Mukařovský a přišel s konceptem sémantického gesta. Sémantické gesto si můžeme představit jako určitý sjednocující princip díla (který není obsahový [idea] ani formální, nýbrž významový), jako akt, který prostupuje všemi rovinami díla a formuje je určitým způsobem. Sémantické gesto je umístěno mezi autora a čtenáře a mezi empirii světa a psychiku osobnosti.

Autor uvnitř díla je koncept do jisté míry podobný této koncepci v tom, že stojí někde mezi empirickým autorem a hlasem, který v díle hovoří, přičemž není ztotožnitelný ani s jedním. Tato autorská role je konstruována čtenářem v procesu četby, ale ne výlučně, protože toto konstruování je determinováno intencí textu jako takového. Podle Slovníku novější literární teorie můžeme tedy tento subjekt díla definovat jako „korelát celkového pohybu intence

textu“, tedy jednoduše řečeno, jde o představu nějakého subjektu, který si (re)konstruujeme jako toho, kdo stojí za textem jako zdroj jeho intence (záměru).

Existují hlasy, které odmítají personalizaci této intence a navrhují pojednávat jen o intenci textu, strategii vyprávění nebo o sémantickém gestu, jak jsme o tom hovořili. Na druhou stranu, jak upozorňují autoři Slovníku novější literární teorie, jde o koncept přitažlivý v tom, že jde o jakéhosi dvojníka mluvícího hlasu (vypravěče, lyrického subjektu – viz následující kapitolu) a empirického autora, který není identifikovatelný s žádným z nich, existuje někde mezi nimi, a přitom je v nějakém nesnadno vyjádřitelném vztahu s oběma dvěma.

Umberto Eco (*Šest procházek literárními lesy*) zavádí pro tento subjekt díla pojem modelový autor. Vymezuje jej jako „třetí osobu“ vedle empirického autora a vypravěče, jako „anonymní hlas“, který je obtížné identifikovat. „Tento hlas se projevuje jako narativní strategie, jako množina instrukcí, které jsou nám postupně předávány a které musíme poslouchat, pokud se rozhodneme jednat jako modeloví čtenáři.“ Přitom Eco upozorňuje, že „nemusí být nějakým osvíceným hlasem ani nemusí představovat vytříbenou narativní strategii“ – je to univerzální entita, která existuje v každém textu. „Modelový autor jedná a odhaluje sám sebe i v tom nejnechutnějším pornografickém románu, aby nám sdělil, že líčení, které nám servíruje, musí podnítit naši představivost a fyzické reakce.“

Častěji se v literatuře, zejména anglosaské proveniencí, setkáme s pojmem implicitní autor (zavedl jej W. C. Booth). Nehledě na některé jemné nuance, můžeme tento termín považovat za ekvivalentní s Ecovým modelovým autorem. Koncept je prostředkem k tomu, jak pojednat o intenci (záměru) díla bez toho, aby byl do uvažování vtažen empirický autor a s ním nejisté psychologické dohady.

Hlas, který hovoří

Když jsme hovořili o modelovém/implicitním autorovi, říkali jsme, že je to „někdo/něco“, co existuje mezi empirickým autorem a hlasem, který v díle hovoří, tedy mluvčím. Naivní čtenáři většinou všechny tyto tři subjekty ztotožňují a předpokládají, že ten, kdo v díle hovoří, je prostě autor. Ale to je samozřejmě předpoklad mylný a velmi nebezpečný, protože nás ve čtení díla může zavést na scesti.

V jedné básni Jiřího Karáska ze Lvovic čteme tyto verše:

„Jsem d'ábla metresa,
Mě líbal Bahomath,
Já venerický jed
Do dvorů vnáším králů zbabělých...“

„Já“, které zde hovoří, těžko ztotožníme s autorem, který byl relativně konvenčním poštovním úředníkem.

Stejně jako – jak vidno – nemůžeme ztotožnit hlas, který na nás mluví v literárním díle, s empirickým autorem, nemůžeme jej ztotožnit ani s autorem modelovým – argumentem zde

buďtež případy nespolehlivých vypravěčů, tj. vypravěčů, kteří čtenáře klamou – to, že klamou, můžeme poznat jedině díky modelovému autorovi, jinak řečeno díky tomu, že celý text je vyprávěn tak, že čtenář rozpozná, že vypravěč něco důležitého zamlčuje, komolí atd. (a pozná to navzdory tomu, že je to právě tento nespolehlivý vypravěč, kdo vypráví). Takového vypravěče najdeme třeba v jedné novele Agathy Christie, jež je vyprávěna samotným vrahem.

Tento hlas, který v literárním díle hovoří, nazýváme buď **vypravěč** (v epice), nebo **lyrický subjekt** (v lyrice). Vypravěč i lyrický subjekt nejsou vně textu, ale jsou textem vytvořeny, jsou to významové celky zabudované ve významové výstavbě díla, tedy vytvořené jednotlivými motivy díla.